

Uit de Dagboeken 3, 4 en 5 van H.A.F. Wieënkotter, zendeling van het NZG op Ambon en Leti (een der Zuidwester-Eilanden), 1826-1828.¹

bewerkt en ingeleid door

Chr.G.F. de Jong

I

Na door het Nederlands Zendelinggenootschap (NZG) te Rotterdam tot zendingen in Indië te zijn opgeleid, verlieten Dommers,² Luijke,³ Gützlaff⁴ en Wieënkotter met echtgenote⁵ op 11 september 1826 aan boord van de Helena Christina de haven van Rotterdam. Op 6 januari 1827 arriveerden ze te Batavia, waar hun wegen uiteengingen. Gützlaff reisde door naar Riau, voor de kust van Sumatra, de overigen vertrokken na een oponthoud van enkele weken naar Ambon. Daar zouden ze onder leiding van Joseph Kam⁶ in het Maleis worden onderwezen en verder gevormd. Na verloop van tijd zouden ze onder de niet-christelijke bevolking te werk worden gesteld. Wáár dat zou zijn diende in overleg met Kam en het plaatselijke Hulpzendelinggenootschap (HZG) te Ambon te worden bepaald.⁷

Hendrik Arnold Florens Wieënkotter was een vroom en betrekkelijk welgesteld man. Hij had zijn geld in Amsterdam als broodbakker verdiend en wenste zijn vermogen ten dienste te stellen van de zending. Bij testament liet hij zijn bezittingen, waaronder een huis annex winkel op de hoek van de Passeerdersstraat en de Naaldmakersgang te Amsterdam, na aan het NZG.⁸ Nadat ze zich in 1820 bij het NZG hadden aangemeld, werden Wieënkotter en zijn vrouw, Geesjen Wieënkotter-Sieborgh, in 1823 aangenomen als zendelings-kwekelingen, waarop zij te Rotterdam tot hun vertrek van het genootschap “voltooiend onderwijs” genoten.⁹ De uitvoerige Instructie die ze meekregen¹⁰ bepaalde onder meer dat ze een dagboek of journaal dienden bij te houden, dat ze twee maal per jaar naar Rotterdam moesten opzenden.

In de afleveringen van 2002/1 en 2003/1 van het *Documentatieblad* worden in twee delen de drie bewaard gebleven dagboeken van Wieënkotter gepubliceerd, waar nodig voorzien van toelichtende opmerkingen. Wieënkotter was een scherp waarnemer, die misstanden noemde wanneer en waar hij ze zag. Het waren zowel zijn financiële onafhankelijkheid als zijn vroomheid, die hij zelf omschreef als “wettisch” en superieur achtte aan die van de meeste zijner medemensen, die hem de opvallende vrijmoedigheid verleenden, die zijn dagboeken onderscheidt van die van zijn minder gefortuneerde collega’s Luijke en

¹ Archief van de Raad voor de Zending der Nederlandse Hervormde Kerk (voortaan ARvdZ), 29/5/C.

² A. Dommers; ca 1797-1841; NZG-zending; 1827 te Ambon; 1828 te Kisar (of Makisser, Z.W.-eilanden); 1829 te Damar (Z.W.-Eilanden); 1834 te Moa (Z.W.-Eilanden).

³ W. Luijke; 1798-1886; NZG-zending; 1827-1828 te Ambon; 1828-1829 te Moa (Z.W.-eilanden); 1829-1841 te Sarai (Leti, Z.W.-eilanden); 1841 te Ambon-stad; 1842 te Haruku; 1849-1854 te Ambon-stad; 1854 te Hutumuri (Ambon); 1855 te Rumahtiga (Ambon).

⁴ K.F.A.Gützlaff; 1803-1851; NZG-zending; 1826/1827-1828 te Riau, werkzaam onder Chinezen, tevens wnd predikant; 1828-1831 te Bangkok (Thailand/Siam); 1831-1851 te Macao/China/Hongkong.

⁵ H.A.F. Wieënkotter; 1792-1828; NZG-zending; op 11 sept. 1826 in gezelschap van zijn vrouw en de zendingen Gützlaff, Luijke en Dommers uit Rotterdam vertrokken; 6 jan. 1827 aank. te Batavia; 1 april 1827 aank. te Ambon; 1828 te Serwaru (Leti, Z.W.-Eilanden), alwaar in hetzelfde jaar overleden; zijn echtgenote Geesjen Wieënkotter-Sieborgh overleed in 1829.

⁶ J. Kam; 1769-1833; NZG-zending; 1814-1815 te Surabaya (O.-Java); 1815-1833 te Ambon, wnd predikant. Gehuwd met Sara Maria Timmerman (1796-1858).

⁷ *Extract-Acten van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap (EA), 1825*, 159-160; *Idem 1826*, 254.

⁸ Zie div. stukken betreffende de afwikkeling van het testament in dit dossier.

⁹ *EA, 1823*, 44-45.

¹⁰ Opgenomen in *EA, 1826*, 249-268.

Dommers, wier dagboeken eveneens bewaard zijn gebleven.¹¹ Die vrijmoedigheid uit zich in openlijke en bedekte kritiek op het kerkelijke establishment met name te Ambon, waar het de bestuurders van het Hulpzendinggenootschap en zijn oudere collega Joseph Kam waren, die hij op de korrel nam. Menig steek onder water werd gegeven, en ook de predikant van de Indische Kerk te Ambon, C. Ouwerda,¹² kreeg zo nu en dan een veeg uit de pan. Het beeld dat Wieënkotter's dagboeken van het kerkelijk leven te Ambon schetsen, is zowel een aanvulling op als, tot op zekere hoogte, een bijstelling van de tot op heden nog steeds bruikbare monografie van dr I.H. Enklaar.¹³ Meer in het algemeen gesproken, getuigen deze dagboeken van de niet onaanzienlijke kloof tussen het bestaande Ambonse kerkelijke leven, met al zijn ingeslepen gewoontes en aanpassingen aan de lokale cultuur van een volk dat toen al omstreeks drie eeuwen met het christendom bekend was en waarin Kam al ruim een decennium gemakkelijk zijn weg had gevonden enerzijds, en anderzijds het Noordwest-Europese piëtisme dat via het NZG en Wieënkotter en zijn vrouw in Ambon zijn intrede deed.

Van de tekst van deze dagboeken is het begin-negentiende eeuwse taaleigen ongewijzigd gelaten, dat wil zeggen dat de originele tekst wordt gegeven. Slechts enkele storende beschrijvingen zijn gecorrigeerd en enkele omissies zijn tussen vierkante haken ingevoegd. Weggelaten gedeeltes, overwegend herhalingen en standaardformuleringen, zijn met – – – aangegeven, onleesbare plaatsen met [– – –]. Voor zover nodig zijn weggelaten tekstgedeeltes kort samengevat en tussen vierkante haken toegevoegd.

Dagboek 3 – de eerste twee zijn voor zover bekend niet bewaard gebleven – begint op 11 september 1826, toen het schip waarop Wieënkotter en zijn echtgenote en collega's zich bevonden, de Helena Christina onder kapitein B.J. Martens – met wie het NZG bij voorkeur zijn zendelingen voor Indië meestuurde, kennelijk wegens de goede sfeer aan boord, de gunstige prijs van de overtocht en het vertrouwen dat men in hem had¹⁴ –, de haven van Rotterdam verliet. Het eindigt op 31 juli 1827. Het verslag van de zeereis, die vier maanden duurde en om Kaap de Goede Hoop voerde, is niet opgenomen.

Uit het Dagboek nr 3

6 Januarij 1827. Dezen morgen om 10 uur hadden wij het voorregt, om het Anker op de Ree van Batavia te mogen laten vallen, nadat vooraf onze komst door eenige Kanonschooten was aangekondigt. Nadat wij elkanderen verwelkomt, het ontbeit gehouden en de van boort gaande Passagiers zich gereed gemaakt hadden, zoo werd de sloep met de noodige goederen, bestemde Passagiers, en met den Kapitein, derden stuurman en de nodige Matrozen om te roeijen gevuld om naar Batavia te vertrekken. Toen de Boot het Schip verliet, werden nog 9 Kanonschoten gedaan, welke door 6 van Batavia begroet, en tot erkentenis de 10de schot van het Schip Helena Christina naar het land teruggezonden werd.

Br. Gützlaff en ik gingen mede naar Batavia, om eene woning of verblijf, waar wij den volgenden dag zouden kunnen intrekken, te zoeken. Om nu ten spoedigsten en op de voordeelligste manier ons oogmerk te bereiken, zoo namen wij een Rijtuig en begaven ons naar Ds. Lenting,¹⁵ welke één uur rijdens achter Batavia woond. Bij onze aankomst troffen wij Ds. Lenting tot onze blijdschap te huis, maar werden niet

¹¹ Vgl. de Dagboeken van W. Luijke in ARvdZ 18/34; en de Uittreksels uit de dagboeken van de Zendeling A. Dommers, in ARvdZ 60/2.

¹² C. Ouwerda (Auwerda); 1798-1828; studie theol. te Groningen; 23/6/1824 te Den Haag geëxamineerd en toegelaten; 5/12/1824 bevestigd te Den Haag als predikant; 28/5/1825 aankomst te Batavia, alwaar tijd. predikant; sedert 1826 tot zijn dood op 10/11/1828 predikant van de Nederduitse gemeente te Ambon.

¹³ I.H. Enklaar, *Joseph Kam "Apostel der Molukken"*. Den Haag: Boekencentrum, 1963.

¹⁴ Zie bijv. *EA*, 1820, 543.

¹⁵ D. Lenting; 1789-1877; 1813 proponent te Haarlem; aug. 1816 benoemd tot predikant in Ned.-Indië; 1817 predikant te Semarang, nam als veldprediker deel aan de strafexpeditie die uitgezonden werd om een opstand op Saparua te onderdrukken; 1818-1819 bezoek aan Banda (Notulen kerkeraadvergaderingen Banda, AKB 396) en Amurang; 1822 te Batavia, tevens secretaris van het Javaasch Medewerkend Zendinggenootschap aldaar; 1835 repatriëring, verlof, woonachtig te Zutphen; 1838 gepensioneerd (Indisch pensioen); 1839 predikant te Zeist; 1855 ambt neergelegd, woonde vervolgens te Voorst; zie ook Enklaar, *Joseph Kam*, s.v.; J. van den Berg, e.a., red., *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, (4 delen, Kampen, 1983-1998), II, 305-306.

zeer vriendelijk ontvangen. Terwijl hij van onze aankomst niet verwittigd was, zoo wees Ds. Lenting ons terstond naar het Logement, maar rade ons tevens nog vooraf bij Ds Roorda van Eijsinga¹⁶ te gaan, het welk wij ook aannamen. Om tevens Domine te overtuigen, dat wij diegenen waren, waar wij ons voor uitgegeven hadden, zoo rijkten wij hem den brief en de Instructie over, welke wij voor het Bataafs Z.G. hadden mede gebragt; evenwel rade hij ons ten sterksten aan, voordat wij naar de Herberg gingen, bij Ds Roorda van Eijsinga te gaan.

Na eenige oogenblikken staande voeds bij Ds Lenting doorgebracht en ten slotte nog het verzoek ontvangen hebbende, dat wij op den volgenden dag des nademiddaags om 5 uur, met de overige Broederen tot zijn WelEw komen zouden, zoo begaven wij ons naar Ds Roorda van Eijsinga. Bij onze aankomst hield zijn WelEw. een middaagslaapjen, maar bij het hooren van onze vreemde stemmen (want de zwarte dienaren wilden Ds Roorda van Eijsinga niet wakker maken) kwam Domine uit zijne slaapkamer ten voorschijn en na het nodige gezegt hebbende, ontving zijn WelEw. ons zeer vriendelijk.

Onder het gebruik van een glaasje wijn, verhaalde zijn WelEw, ons het een en ander van zijne Reis, die Domine door de Moluken gemaakt had.¹⁷ Hij vergat bij deze gelegenheid ook niet, ons een verslag van ieder Zendeling en deszelfs werkzaamheden te geven; en van Ds Kam op Amboina, waarvan op dit oogenblik een zoontjen van 7 jaren,¹⁸ met nog eene zwarte vrouw die ook haren zoon bij zich had, hier logierd en vervolgens naar Holland bestuurd waren, sprak zijn Weleerwaarde in den eersten opslag met veel lof, maar beschouwde zijne werkzaamheden als niets beduidende en hier voegde Ds Roorda van Eijsinga bij dat de berigten welke Ds Kam gedeurig naar Holland zond, omtrent den toestand der Heidenen meest leugens waren, en niets anders ten doel had[den], om zich maar eenen naam in Holland te maken. Maar als ik in Holland kome (zoo sprak zijn WelEw. verder) zoo zal ik de Heeren (bedoelende de Directeuren van het N.ZG.) wel de oogen openen.¹⁹

Br. Gützlaff en ik hoorden alles met de grootste gedult en oplettendheid aan, maar zwegen ook op alles doodstil; merkten tevens spoedig, dat zijn WelEw. zich zelve nu en dan tegensprak en dus aan alles geen geloof sloegen. Hartelijk verblijde het ons, dat de Heer Roorda van Eijsinga de goedheid had, zich terstond aan ons te openbaren, dus behoefden wij niet lang te pijnzen over zijn WelEw. of wij wisten met wien wij te doen hadden.

Nadat wij nog eene roemspraak van zijn WelEw. huisvrouw met alle gedult aangehoord hadden, en daarbij vernomen hadden, dat hij deze vrouw 14 jaar oud zijnde getrouwd [had], [die] thans 17 jaar berijkt [had], van het derde kind bevallen [was] en ons bij het vertrek aanboot, thee voor ons te schenken daar zij voor twee dagen bevallen was, wat onze verwondering tot zich trok, zoo liet Roorda van Eijsinga het Rijtuig voorkomen, en bragt ons zelfs met twee zwarte jongens achterop naar het Logement.

¹⁶ De predikant S. Roorda van Eysinga; 1773-1829; 23 nov. 1818 door de Haagse Commissie bevestigd voor de dienst op Java; vervolgens tot zijn dood predikant te Batavia.

¹⁷ S. Roorda van Eysinga heeft in de jaren 1821-1824 een dienstreis langs een aantal Prot. gemeenten gemaakt, die hem achtereenvolgens bracht te Malakka, Makassar, in de Molukken, Ternate en Manado. Op zijn reis van Makassar naar Ambon bezocht hij eerst Wetar en Kisar (of Makisser) in de Zuidwester-eilanden. Vanuit Ambon, waar hij van juni 1823 tot mei 1824 verbleef, maakte hij in gezelschap van Joseph Kam een aantal reizen, onder meer naar Z.-Ceram. Bezoek aan Ambon en omgeving, in: S. Roorda van Eysinga, P.P. Roorda van Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga*, II. (Kampen, 1831), 110-186; De Staatsraad, Dir.-Gen. voor de Zaken der Hervormde Kerk, a. HC, 4/12/1822, AHC 11, bijlage 75; zie ook Enklaar, *Joseph Kam*, 60-61; en *EA* 1824, 89; 1825, 205.

¹⁸ J.K. Kam Jzn; geb. 1820; 1827 naar Nederland; 1847 predikant te Ambon; 1854 te Surakarta; 1857 te Ambon; 1862 te Madiun; 1863 te Surabaya; 1864 verlof; 1866 te Semarang; 1869 te Surabaya; 1874 verlof; 1876 te Ambon; 1877 te Batavia; 1880 verlof; 1882 tijd. te Buitenzorg; 1883-1889 te Batavia.

¹⁹ 3. Dat is nooit gebeurd. Roorda van Eijsinga overleed op weg naar Nederland op St. Helena. Zie "Algemeen jaarlyksch Verslag van den Staat der Kerken in Neerlands Oost- en West-Indien, en wegens de verrigtingen der Commissie tot de Zaken der Protestantsche Kerken in genoemde kolonien, op den 14 Juny 1830", ARA, Archief Haagse Commissie, inv. nr 14, bijlage nr. 269.

[De volgende dagen werden gebruikt voor het ontschepen van de bagage, het regelen van tijdelijke huisvesting en reispassen voor Ambon, en het afleggen van enkele bezoeken. Onderdak werd gevonden bij de Engelse zendeling Medhurst te Parapatan (Batavia).²⁰]

14 Januarij. Dat wij ons reeds den vorigen avond verblijd hadden, om heden voor het eerst van dat wij het gezegende Holland verlaten hadden in de Hollandsche kerk te mogen gaan, zal ieder lieveling van den openbaren Godsdienst wel aan zijn harte gevoelen; maar dat het ook eene groote teleurstelling voor ons was, om door den regen genoodzaakt in huis te blijven, zal zich even ligt begrijpen laten.

Evenwel behoefden wij van den openbaren Godsdienst niet verstooten te blijven want Br. Medhurst hield twee maal openbaren Godsdienst in eene Kerk, die op de plaats gebouwd was, voor de middag in de Engelsche en na de middag in de Maleische taal. Van den eersten maakten wij gebruik en hoorden tot onze groote blijdschap eene hartelijke, geestelijke, eenvoudige, korte en duidelijke preek over de woorden 2 Cor. 7 vs 10. Jammer, daar hier genoeg zijn die Engelsch verstaan en ook aan paarden en rijtuigen geen gebrek hebben om te kunnen komen, dat er niet meer toehoorders waren dan Br. Medhurst zijn huisgezin en de Hollandsche zendingen, die tezamen 12 perzonen uitmaakten. Overigens las een ieder tot stigtig voor zichzelf wat hij verkoos.

[Veel tijd wordt ingenomen door het afwikkelen van financiële kwesties.]

15 Januarij. Heden hadden wij ook het genoegen den Br. Zendeling Staring in ons midden te krijgen.²¹ Hij was behalven zijn gezigt naar het ligchaam zeer gezond; maar naar den inwendigen mensch bij uitstek koel en dodig. Tevens verblijden wij ons ten hoogsten, dat wij hem in ons midden hadden, terwijl wij daardoor in de gelegenheid gesteld werden, het een en ander te hooren.

16 Januarij. Nadat wij onzen God en Vader in en door Jezus Christus gedankt en aanbevolen hadden, zoo mogten wij onzen Br. Starink bij vernieuwing dezen morgen ontmoeten; en na eenen tocht met Br. Luijke naar de stad²² gedaan te hebben, zoo onderhielden wij ons meest dezen dag met elkanderen over het een en ander wat hij al ondervonden had naar ziel en ligchaam.

Nadat de eenvoudige, opregte en hartelijke Br. Starink ons het een en ander van die Eilanden waar hij geweest of gewerkt had, en ook de daar zijnde Zendingen met Domine Kam op Amboina niet oversloeg, verhaald had, zoo vroeg ik hem, of hij ook in die Gemeente welke hij thans bediente ware bekeerde zielen had? Of hij ook op het Eiland waar hij tevoren geweest was, dezulken die Jezus Christus in waarheid liefhadden had aangetroffen of door Gods genade geteeld had? Of hij op Amboina vele of levendige zielen in Jezus Christus ook had aangetroffen? Op deze vragen antwoorde hij in de tegenwoordigheid van ons allen rond uit, dat hij in waarheid bekeerde geene gevonden had en ook niet zeggen kon, dat door hem in waarheid ééne ziel bekeerd was.

Dezen avond zongen wij met elkanderen eenige verzen uit de Psalmen en Evangelische gezangen, en hielden daarbij een hartelijk opwekkend gesprek, hetwelk onzen kouden Broeder zeer warm maakte en tot dankzegging opwekte.

17 Januarij. Dezen morgen om 7 uur verliet ons de geliefde Br. Starink, en na de hartelijkste zegenwenschen elkanderen gedaan te hebben, zoo vergezelde Br. Dommers hem tot Batavia, waar hij vervolgens in eenen boot ging of klein vaartuig om naar Toehoe te komen.

²⁰ De Engelse zending te Parapatan, nabij Batavia, stond van 1821 tot 1843 onder leiding van W.H. Medhurst. Deze werkte overwegend onder de stadsbevolking van Batavia. Vanaf 1828 werd hij bijgestaan door W. Young. Met het vertrek van Medhurst en Young in 1843 hield deze zending op te bestaan. Zie R. Lovett, *The History of the London Missionary Society 1795-1895*. (2 Delen. Londen: Henry Frowde, 1899), II, 438.

²¹ J. Starink; ca 1788-1828; NZG-zending; 1822-1825 te Elpaputih (Ceram); 1825-1828 voorganger van de inlandse gemeente te Tugu (Noordoost-Batavia, Java).

²² I.e. Batavia.

Dezen middag om 4 uur, werd de plaats van Starink door Br. Akersloot²³ vervangen, waar wij ons zeer over verblijden. Hij was zeer gezond, dik en vet, en wist zeer goed zijn hooner te houden. Nadat wij hem op de hartelijkste wijze verwelkomd hadden, en Br. Akersloot zich deftig in het wit aangekleed had, zoo onderhielden wij ons over onderscheiden onderwerpen.

[Wij brachten vervolgens enkele bezoeken aan ds Lenting om te vernemen wanneer we naar Ambon zoude kunnen vertrekken. We hopen dat dat eind van deze maand kan.]

Het overige van dezen dag legten wij ons toe om veel met Br. Akersloot te spreken en vooral veel te vragen. Ondertusschen vergaten wij onze dagelijksche bezigheden niet.

19 Januarij. Dezen morgen verliet ons onder de beste zegenwenschen de gewezen zending Akersloot. Hoewel Akersloot door de Vrouw van onzen zeer geliefden en hoogachten Br. Medhorst meet bedient en geacht werd, door de hier zijnde Predikanten zeer bemind en geprezen werd (zoo als hij zelven ons vertelde en [wij] ook ondervonden hebben) over zijn goed gedrag en waarnemen van zijne bediening, zoo was het ons tevens niet mogelijk zoo veel hulde en eerbied aan hem toe te brengen, terwijl onze eenvoudige Br. Staring met eenen veel edeleren geest bezielde was, en bijna veracht werd.

De redenen welke ik had, om Akersloot niet hoog te achten, hoewel hij hier te lande geprezen word zijn de volgende.

Voor eerst vertelde Akersloot hier openlijk tot ons en anderen, dat hij op eene zeer slegte wijze door de Directeuren hier en ook reeds in het Vaderland behandeld was, hetwelk wij hem in het aangezicht tegenspraken, en toonden het tegendeel aan. Ten tweeden, hij sprak met de grootste minachting van onze Ewd. en hoogachte Directeuren en vergat daarbij niet, zich zelven te verhoogen en te regtvaardigen. Ten derden, hij gaf voor, om het Genootschap maar gebruikt te hebben om tot zijn doel te komen, maar niet om onder hen te staan of te laten bevelen, terwijl hij zelven wel wist wat hij doen of laten moest. Ten vierden, werd van hem geveerd, dat door de Directeuren te Rotterdam, eene plegtige schulderkennis zoude gedaan worden dat hij door hen misleid was, en dan om de vergeving vragende zoude hij dezelve schenken. Dit verhaalde de Heer Akersloot, bij gelegenheid dat wij hem vroegen waarom hij niet meer aan de Directeuren schreef.²⁴ Ten vijfden, omdat wij bemerkten, dat zijn toelag was om rijk te worden, en zich niet schaamde, omdat hij bang was dat zijn inkomen²⁵ vermindert zoude worden, eene leugen te de doen²⁶ in de tegenwoordigheid van Br. Medhorst en eenen Heer, waar hij eenen wissel bij trekken wilde dien hij naar Europa zenden wilde, opdat hij bij zijne terugkomst naar Europa geen gebrek behoefde te leiden. Eindelijk ten zesten dacht hij nog, regt christelijk te handelen, te denken, te spreken en met den Geest van Christus vervuld te zijn. Waarlijk dit viel ons op het harte, als een glas koud water.

[20 Januarij. Het is nog niet gelukt overtocht op een schip naar Ambon te krijgen.]

²³ J. Akersloot; ca 1791-1830; NZG-zending; 1822-1823 te Kaibobo (Ceram); 1823-1825 wnd predikant te Malakka; 1825 voorganger der inlandse gemeente te Depok (nabij Batavia).

²⁴ Tijdens zijn verblijf te Kaibobo (Ceram) was een conflict ontstaan tussen Akersloot enerzijds en Kam en het NZG anderzijds. Dat betrof de te volgen wijze van werken van Akersloot en zijn twijfels over de veiligheid van Kaibobo voor een Europese zending. Hierop nam hij ontslag en verliet de Molukken. Roorda van Eijsinga schreef "hij was lafhartig van deze gemeente gevlugt, uit vrees van vermoord te zullen worden", Roorda, *Reizen*, 123. Akersloot werd vervolgens als waarnemend predikant geplaatst te Malakka (bij Kon. besluit van 17 maart 1823, "Extract uit het Register der Besluiten van den Gouverneur der Moluksche Eilanden", 21/4/1823, nr 1, AA 38/4), waar hij tot 1825 stond. Van 1825 tot zijn dood in 1830 stond hij te Depok (Java).

²⁵ Noot van Wieënkotter: "hetwelk jaarlijksch uit 3.000 Gulden bestond. Staring heeft maar 1800 gulden jaarlijks in te komen, en houd daar nog van overig, zoo als hij tot ons gezegt heeft."

²⁶ te de doen = gedaan (?).

21 Januarij. Dezen morgen ging[en] Br. Dommers en ik naar de Hollandsche Kerk; en hoewel wij niet dachten dat Ds Lenting preeken zoude, terwijl zijn WelEw. den vorigen Zondag op Batavia gepreekt had, waar om de 14 dagen eenmaal gepreekt word en insgelijks op Weltevreden in de school, zoo hadden wij tevens het genoegen, zijn WelEw. dezen morgen in de school op Weltevreden een half uur van ons verblijf over de woorden Exodus 2 vs 1-10 te hooren preeken.

Eene ziel die ware behoefte heeft aan het brood uit den Hemel en van het levendige water gaarne drinken wil, dat tot in eeuwigheid verzadigt, zal zich niet met een voorstel vergenoegen kunnen, waar de gewaarwordingen en edele karakters der menschen op het hoogst voorgesteld worden; en wat kan of zal de aanprijzing des geloofs baten op de voorzienigheid, wanneer wij God die alles werkt en verzorgt in en door Jezus Christus nog niet in waarheid voor ons eigen harte hebben kennen geleerd? Kan zulk een geloof ons zalig maken? En reinigen van de zonde en ongerechtigheid? Wie dit gelooven wil kan het doen, maar ik begere de Eeuwigheid daarop niet in te gaan.

Na de kerk legten wij uit welgevoegelijks halven nog twee bezoeken af, een bij den Heer Teugen die met ons uit Europa gekomen was, en het andere bij den Broeder van Dommers, welke ziek in het Hospitaal was. Waar wij kwamen vonden wij de wereld met deszelfs begeerlijkheden, en in het Hospitaal werd door de zieken met geweld de verdoemenis van God luidkeels ingeroepen.

[Hierop ontvingen wij thuis enkele bezoekers. Op nieuw is ons vertrek uitgesteld. Onze belangrijkste bezigheid is het leren van het Maleis.]

28 Januarij. Nadat wij in den besten welstand ontwaakt waren, onzen God gedankt hadden en Rijst met Kerrie en een koptje thee gebruikt hadden, zoo gingen wij, namelijk Br. Dommers, Luike en ik met mijn Echtgenoot, uit welstaans halven naar de Hollandsche Kerk op Batavia waar Ds Roorda van Eijsinga preeken zoude, en ten gelijken tijd Doopen moest, dat hier om de 3 maanden geschied.

Nadat de genoemde Domine met zijne Echtgenoot en zijn klein kindtje, dat gedoopt zoude worden, in het Rijtuig dat door vier bonte paarden die zeer vet en wild waren, te huis was ingeklommen en met volle stasie van zijn buiten was afgereden, de paarden op de hol waren geweest, en het Rijtuig met de gansche Familie omgevallen was, zoo kwamen zijn WelEw. op den Predikstoel als of er niets gebeurt was en nam tot text 1 Croniken 4 vs 9 en 10 – Wanneer men van ouds gewoon is, met zuiver koren verzadigt te worden, dan is het natuurlijk, dat men kaf waar het kooren schoon uit is, niet lust. Het eenige wat ons ter harte ging, was dat wij uit welstaans halven en eenigzins ook om de warmte, twee Rijtuigen hadden moeten nemen voor 7 Gulden.

29-31 Januarij. Het voornaamste wat in deze dagen voorviel, was dat Br. Dommers op aanrading van Ds Lenting voor de derde maal naar zijn Excelentie den Gouverneur Schasee²⁷ moest, om te verzoeken dat zijn Excelentie de bewilliging dat wij naar de Moluksche Eilanden mogten vertrekken believe aan de Directie van [het] Javaasch Zendeling Genootschap ten eersten te zenden. Hetwelk ook terstond beloofd werd, en den volgenden dag den 30 van deze maand in kwam.

Op den laasten van deze maand hoorden wij tot onze groote blijdschap en dankbaarheid dat order gekomen was, dat wij het schip Minerva, hetwelk door Kapitein Strikken bevaren werd, naar Amboina vertrekken zouden; en daarbij order gegeven aan den genoemden Kapitein, dat hij onze Goederen, welke nog op het schip Helena Christina waren, moest halen laten naar het schip waar wij mede vertrekken zouden. Dit was waarlijk boven verwachting en zette ons aan tot danken voor zulk eene weldaad.

Hiermede zal ik mijn dagboek sluiten, en zoo de Heere wil en ik in leven blijf, zoo naauwkeurig voortzetten als mijn doenlijk is. – – –

²⁷

Petrus Theodorus Chassé; vervulde sinds de nadagen van de VOC en het begin der koloniale tijd gedurende 51 jaar verschillende hoge functies bij het landsbestuur van Indië, waaronder Raad van Indië; zijn laatste was fd luitenant-gouverneur-generaal (1826-1829). Zie P. Mijer, *Jean Chrétien Baud*, (Utrecht: Kemink & Zoon, 1878) 102.

Uit het Dagboek nr 4

Den inhoud van den 11 September 1826 tot den 31 Januarij 1827 van mijn Dagboek, aan onze Hoogeachte Directeuren met Kapitein Martens waarmede wij het Vaderland verlieten toegezonden hebbende, zal ik wijders den zelven vervolgen en toezenden.

[1-3 Januarij. Bijzonderheden van belang zijn niet voorgevallen. Wij ontvingen enkele bezoekers en legden enkele bezoeken af. Met twee bezoekers hadden wij een gesprek over ons werk.]

Wij ontvingen de genoemde Heeren²⁸ dan zoo vriendelijk en goed wij konden, maar waren tevens zeer voorzigtig in ons spreken. Nadat wij met elkanderen over onze Reis uit het Vaderland, over het Eiland Java en de stad Batavia in het algemeen gesproken hadden, zoo moesten toch die twee Jonge Heeren hunne verwondering over onze dwaasheid om als Zendeling uit te komen, te kennen geven. De redenen welke zij daarvoor hadden, kwamen hier op neer: Het is beter dat de Heidenen dom gehouden worden, uithoofde dat men dezelve dan beter regeren kan, beter voor het Gouvernement om schatten in te samelen, beter voor de Ambtenaren en ook voor de Heidenen zelve, die nu in hunne eenvoudigheid leefden en ook stierven. Zoo als ligt te bevatten is, konden zij met hunne stellingen en bewijzen niet uit; en als wij hen bij het scheiden onder het oog bragten, dat zij het doen van onzen Koning in Nederland en dat der wijzen en verstandigen bedilden, zoo trokken zij hun stellingen weldra in, en verzogten ons om hen een bezoek te komen geven, toch²⁹ dit is niet gebeurd.

[Ik zal niet ingaan op alle kleinigheden en dagelijkse gebeurtenissen. Slechts vermeld ik dat we beroofd zijn door de knecht van onze gastheer, de zendeling Medhurst. Op 23 februari verlieten wij Batavia aan boord van de Minerva.]

1 April. Nadat wij eene korte maar verkwikkende nachtrust van onzen God bij vernieuwing genoten hadden, zoo genoten wij het lang gewenschte voorregt om dezen morgen zeer vroeg het Eiland Amboina te zien voor ons liggen; en met eenen tamelijken goeden en sterken wind, zeilden wij dan ook dezen morgen omtrend 6 uur de schoone, onpeilbare en bijna 5 uur lange Baai van Amboina in. Zekerlijk de ooggen verlustigden zich en het harte was vol blijdschap en dankbaarheid.

Hoewel bij eene opkomende stilte van wind gevreesd werd, om voor den avond of anderen morgen niet te Amboina te zullen komen, zoo genoten wij tevens het groote voorregt van onzen God, dezen morgen om 11 uur met een dankbaar en blijmoedig harte het schip te mogen verlaten, en Amboina, het Eiland zoowel als de Stad, in eene volkomene gezondheid te betreden. Wij begaven ons nu terstond, volgens de aanbeveling naar onzen Hoogeachten en reeds beminden Ds en Medebestuurder Kam, welke ons met zijne Echtgenote in de tegenwoordigheid van den Zendeling Buttenaar³⁰ op het vriendelijkste en hartelijkste ontving en verwelkomde.

Nadat wij onze aanbevelingsbrieven met de Instructie hadden afgegeven, bragten wij het overige van den dag met en onder elkanderen zeer aangenaam door.

Zie daar, Geliefde en Hoogeachte Directeuren, onze bestemde Reis volbrag en onze wenschen door Gods genade aanvangkelijk vervuld; wij hopen nu verder aangename en God verheerlijkende berigten te zullen kunnen leveren, zoo wel van ons, als van het Koninkrijk der Hemelen. Maar als het tegendeel mag te

²⁸ Hun namen worden niet genoemd. Slechts wordt meegedeeld dat ze in gouvernementsdienst waren.

²⁹ toch = doch.

³⁰ H.N. Buttenaar; ca 1788-1833; NZG-zending; 1818-1820 wvd predikant te Surabaya (O.-Java); 1820-1825 zending te Makassar; 1825 benoemd te Ambon voor werk onder de "verlaten en dieponkundige Christenen", zie Kerkeraad van Batavia a. HC, 8/101825, nr 8, AK/DB 92. Zijn laatste levensjaren sleet Buttenaar te Makassar op een pensioen van de kerkeraad te Batavia, *EA 1831*, 125; *EA 1834*, 341.

bevonden worden, zoo zal ik ook even rond hoewel tot mij leedwezen aan UWE. en Geliefde Vaders in Jezus Christus de zaak mededelen.

2 April. Na eene verkwikkende nachtrust genoten en den huiselijken Godsdienst bij Domine Kam bijgewoond hebbende, zoo legten wij onder het geleide van onzen Hoogeachte Ds Kam, bij den waarnemenden Gouverneur³¹ en bij Ds Ouwerda, ook Mede Bestuurder van het Hulp Zendelings Genootschap alhier, een bezoek af. Zeer vriendelijk wierden wij van de reeds genoemde Heeren ontvangen; en nadat wij onze zaak en perzonen bij den Heer Morrees, waarnemend Gouverneur, aanbevolen hadden, zoo namen wij wederom afscheid en gingen naar huis om onzen goederen van het schip te ontvangen.

Tot onze blijdschap mogten wij dezen middag om drie uur het Zendings biduur voor het eerst alhier bijwonen. Als wij zagen dat eene aanmerkelijke Gemeente, die onze aankomst den vorigen dag door Domine Kam bekend gemaakt was, bij elkanderen vergadert was, zoo werden onze harten vervuld met groote dankenstof tot onzen Heer; en wij hadden de aangenaamste gewaarwordingen aan onze harten, hoewel wij bijna van den Voordragt geen woord verstaan konden.

Maar tot ons leedwezen ondervonden wij ook, dat de Europeanen en de Medebestuurderen van het alhier zijnde Hulp Zendelings Genootschap zich weinig aan het biduur lieten gelegen liggen, want niemand van hen was er tegenwoordig. Bij het onderzoek hiervan was het antwoord van den Hoogeachten Ds Kam dat zij zich weinig met de zaak bemoeiden, en ook nooit in het biduur kwamen. Waarlijk, dit berigt boezemde ons gene gunstige gedachten van de Medebestuurderen in.

[3-7 April. Deze dagen gingen heen met het ontschepen en uitpakken van onze koffers.]

Het huis, dat wij op aanwijzing van Ds Kam aanvankelijk betrokken hadden, behoorde aan Domine en komt vlak naast zijn Erf aan. Dit Huis, het Zendelingshuis genaamd, uithoofde de vorige Broederen daarin gewoond,³² maar bij Domine ter kost gegaan hadden, was in eenen ellendigen toestand van binnen, buiten en rondom. Van binnen was het zeer morzig en van onder tot boven vol witte Mieren, van buiten verwaarloost in de ferf en van een mizerabel dak voorzien, rondom staan verscheidene kleine verwaarloosde hutten, waar de knechten, slaven en slavinnen van Ds Kam en den Zending Buttenaar in huisvesten, eene bedorven en armzalige Put, waar zich de slaven bij baden, en van den aanbehoorenden plaats achter het huis heeft Domine eenen kleinen Tuin van gemaakt, waar Zelderij, Prij enz. voort in geteeld en door zijne knechten aan de Markt verkocht worden. Hoe ellendig nu ook onze woning bij onze aankomst en betrek gesteld was, zoo hadden wij toch goeden moed, dat het wel best zoude uitkomen, wanneer Domine maar eerst eenige honderde guldens daaraan besteed had. Toch tot hiertoe is het bij eenen witte kwast op de binnenmuren, zoo ver wij het bewonen, gebleven.

Daar ons nu bij de aankomst van onzen Hoogeachte Ds Kam huisvesting en tafel werd aangeboden, zoo laat het zich ligt denken dat wij zulks berijvaardig en met een dankbaar [hart] aannamen. Maar toen ik bij het onderzoek bemerkte, dat wij voor de perzoon maandelijks *f* 50 kostgeld zouden moeten betalen,

³¹ J.H.J. Moorrees; geb. te Oyen 1 april 1783, overleden te Ambon 4 sept. 1838; 1809 boekhouder, auditeur-militair, president van de Weeskamer en fiscaal te Ambon; ca 1816 vice-president Raad van Justitie te Ambon; 1817 fiscaal; 1819 hoofdadministrateur en schoolopziener; 1822 tijd. wnd civiel bestuurder na de dood van gouverneur J. Hendrik Tilenius Kruithoff; 1824 vice-president Ambons Bijbelgenootschap; 1825 president van de Raad van Justitie te Ambon; 1825 en 1827 tijd. wnd gouverneur wegens absentie van P. Merkus; 1828 tijd. wnd gouverneur na vertrek van P. Merkus; 1829 belast met het beheer der pakhuizen te Ambon; 1830-1834 resident van Ternate.

³² Bedoeld zijn zendelingen die in 1821 en 1822 op Ambon gearriveerd waren, onder wie J.F. Bormeister, J. Akersloot, J. Starink; verder J. Finn en R. Le Bruyn in 1819 en H.N. Buttenaar in 1825.

zonder daar iets anders bij te hebben, als de genoemde woning, zoo beslooten wij nog in deze dagen, met primo Mei onze eigene huishouding op te rigten; en de andere 5 Broederen dan biddende af te wachten.³³

Onze Hoogeachte Ds Kam scheen met onze Instructie bij uitstek te vreden te zijn, maar toen wij op de stipte vervulling aandrongen en ons voorgenomen plan aan hem openbaarden, zoo was het een en ander toch iets vreemds voor hem in de Instructie; en het plan, om op ons zelven te gaan wonen, rade hij ons ten sterksten af, uithoofde dat het voor het Genootschap veel duurder zoude uitkomen. Toch met eene zagte en vriendelijke overtuiging van het tegendeel, en het gevoel, dat wij van ons voorgenomen plan, dat naar de Instructie was, niet wilden veranderen, zoo keurde hij ons voornemen zeer goed.

Den huiselijken godsdienst verrigteden wij met Ds en zijne Echtgenoot in de Kleine Kerk, waar Domine dan op het orgel speelde en wij met elkanderen het grootste genoegen smaakten, onder het zingen van eenige verzen uit de Psalmen of Gezangen, terwijl wij met het gebed slooten.

8 April. Nadat wij van onzen God en Vader verkwikt, bewaard en bij vernieuwing, met alle voorregten naar Ziel en Ligchaam begunstigd waren, zoo gingen wij dezen morgen gemeenschappelijk naar de Hollandsche Kerk, waar wij Ds Ouwerda over de woorden Mattheus 27 vs 32-49 hoorden preken. Tot ons leedwezen woonden weinige menschen, behalven het Garnizoen dat meest Maleiers zijn en niets van de Hollandsche taal verstaan, den Godsdienst bij, en zoo als het mij voorgekomen is, zal de kracht van de gehoorde preek, ook geenzins in het vervolg meer toehoorders tot zich trekken.

Tot onze blijdschap zagen wij in den namiddag Godsdienst meer toehoorders bijeen vergadert in het Huis des Heeren, waar Ds Kam in de Maleische taal, gelijk Ouwerda des voor de middaags, eene preek voorlas. Veel geraas hoord men niet, bij het inkomen en uitgaan van den Godsdienst, uithoofde bijna niemand van de Maleiers kouschen of schoenen aan heeft; maar het pruimen, dat in het algemeen door de vrouwen en mannen geschied in de kerk, is zeer vies en word onschieneerd³⁴ uitgeoefend.

Nadat wij het ligchaam verkwikt en eene aangename wandeling met Domine en zijne lieve Echtgenoot gehouden hadden, zoo bragten wij den avond gemeenschappelijk en aangenaam door; en slooten den dag met het gemeenschappelijke zingen en bidden in de Kleine Kerk.

9-14 April. In deze dagen genoten wij bij vernieuwing het voorregt om bij de gezondheid bewaard te blijven, mogten vervolgens onze werkzaamheden in het huishoudelijke en aanleren der taal met blijdschap en dankbaarheid voortzetten.

Nadat ik met mijne lieve Echtgenoot onze reiskisten tot Kabenetten gemaakt en onze goederen behoorlijk gerangschikt hadden, waar ons Br. Dommers en Luijke in gevolgd waren, zoo gingen wij wederom met behulp van eenige knechten, die Domine ons bijzette, verhuizen; en wel in een huis dat ook Ds Kam toebehoorde. Onze verplichting om naar de Instructie te handelen, het bewaren van onze gezondheid en goederen, het zelfs inzien van Ds Kam, dat het reeds betrokkene Huis voor ons niet geschikt was en de aanleiding welke zijn WelEw. ons gaf met het zien laten van een ander huis, wat ook in de buurt stond, zijn mede de oorzaken van onze Verhuizing.

Het thans door ons betrokkene huis is met een voorhuis, twee groote en twee kleine kamers en met eene voor en achter galderij of afdak voorzien. Achter het Huis bevindt zich een schoone, vrije, met meerdere muren omringd en aan het Erf van Domine grenzende plaats, waarop zich bevindt een huis met vier vertrekken, geschikt voor het verblijf der knechten, berging van Profisie, houden der Keuken en berging

³³ De zendelingen G. Heijmering, J. Verhaag, J.C. Terlinden, J.E. Hoveker en F.W. Karbe waren door Kam verzocht van Kupang (Timor) naar Ambon te komen om over aller toekomstige standplaatsen te spreken. Ze arriveerden uiteindelijk op 21 maart 1828, nadat Luijke en Dommers uit ongeduld al naar Timor vertrokken waren. Beiden keerden met het vijftal terug naar Ambon. Voor de plaatsing der zendelingen bestonden twee plannen, het "plan-Ambon" en het "plan-Timor". Volgens het eerste, dat de voorkeur van het gouvernement had, dienden twee of drie zendelingen in de Minahasa of Tondano (N.-Celebes) of op de Sangir-Taloud-eilanden geplaatst te worden, volgens het tweede diende men zich, behalve op de Ambonse eilanden, op de Zuidwester-Eilanden te richten. Een verslag van de vergadering waar e.e.a. geregeld werd, vindt men sub 25 maart in "Dagboeken van W. Luijke", d.d. Ambon, 1828; ARvdZ 18/34; vgl. *EA*, 1828, 434-436.

³⁴ onschieneerd = ongegeneerd.

voor hout enz. Hiernevens hebben wij nog eene tamelijke goede Put op de plaats. Toen wij nu het genoemde Lokaal betrokken, verdeeld en onze goederen bij vernieuwing gerangschikt hadden, zoo hielden wij, volgens gemeenschappelijk overleg, op den 11 van deze maand voor het eerst den gemeenschappelijken morgen Godsdienst onder elkanderen in onze nieuwe woning en den avond Godsdienst woonden wij in de gemeenschap van Domine en zijne Echtgenooten, zoo lang wij daar in de kost waren, nog bij.

[Op goede vrijdag, 13 April, vierden wij in de Kleine Kerk met de Hollandse gemeente het avondmaal, op de zondag daarop bezochten wij de Hollandse dienst, waar ds Ouwerda voorging.]

15-21 April. Hoewel wij van onze aankomst tot hiertoe aangedrongen hebben, om de hier zijnde Bestuurderen van het Hulp Zendeling Genootschap bij elkanderen te hebben, om gemeenschappelijk over het een en ander te spreken en hen in het algemeen raad te plegen, volgens Art. 6 en 7,³⁵ zoo is het tevens tot nu toe nog niet gebeurd. De redenen hiervan liggen alleenlijk in het niet begunstigen of aanwenden der poging van Ds Kam, die gansch geen zin daartoe scheen te hebben. — — —

22-28 April. — — — Het stellige onderwijs in de Maleische taal, van Ds Kam en zijne Echtgenooten met eenen maleischen Meester, die 6 gulden per maand voor 12 lessen verdienen zal, heeft tot onze blijdschap en dankbaarheid in deze dagen zijnen aanvang genomen; en wij hoopen en wenschen, dat het eenen geregelden voortgang zal behouden. — — —

29-30 April. Op den dag des Heeren hoorden wij eene zeer aangename en verblijdende preek van Ds Ouwerda, over de woorden Joh. 20 vs 19 en 20. Hoe krachtig onze genoemde Domine Jezus verhoging in de waarheid van het Euangelie ook verdedigt, de toehoorders vermeerderen tot hier toe nog niet; en voor den goeden uitslag van de geduchte toepassingen die hij maakt, zoude men niet behoeven te vrezen, wanneer de gemeenzame ommeegang met de Europeanen eenigzins gemeden werd.

Daar wij nu met den Zendeling Buttenaar eene maand lang in een huis verkeerd en aan eene tafel gegeten en gedronken hebben, zoo vinde ik mij verpligt het een en ander voordat ik deze maand sluit van hem mede te delen.

Op Makasser heeft de Zendeling Buttenaar nog één eigen huis, hetwelk, volgens het zeggen van Ds van Laar,³⁶ drie duizend guldens waard is. Maar Buttenaar heeft het voor *f* 5000 niet willen afstaan, toen hem die geboden zijn. Toen hij op order van het Gouvernement van Makasser naar Amboina vertrokken is, heeft hij tien slaven die hem in eigendom toebehooren, mede genomen en ook op Amboina gebragt, welke ook bij Ds Kam logeerd zijn. Van de genoemde slaven laat hij zich als een groot Heer bedienen; zij gehoorzamen zijne bevelen, wanneer de Zendeling Buttenaar met de mond vluit; die eenige van dezelve

³⁵ Art. 6. van de Instructie die in 1826 aan Dommers, Luyke, Gützlaff en Wieënkotter gegeven was, luidt: “De Broederen, op Amboina aangekomen, melden zich dadelijk, met den Brief van het Genootschap, aan bij onzen Mede-Bestuurder, den Predikant Kam, en bij de Bestuurderen van het Hulp-Genootschap, en vestigen zich provisioneel aldaar, of, zoo de omstandigheden dit verhinderen mogten, geheel of gedeeltelijk op Timor, of elders, liefst echter bij elkander, op zoodanige wijze, als dit met gemeen overleg noodig en nuttig zal geoordeeld worden. Zij stellen zich, ten opzichte hunner levenswijze, aanstonds zoo na mogelijk op gelijken voet met de Inboorlingen, ten einde te gemakkelijker in hunne behoeften te kunnen voorzien, hunne gezondheid te bevestigen, en de toenadering tot de Inwoners te bevorderen, hierin den raad van Broeder Kam en zijne Mede-Bestuurders, door de ervaring beproefd, met toegenegenheid opvolgend.”

Art. 7. “Het Genootschap verlangt, dat zij zich in de allereerste plaats toeleggen op het aanleeren van de Taal des Lands, en zich bekend maken met de zeden en gewoonten der Inboorlingen, met de meerdere of mindere geschiktheid der Plaatsen, waar zij meenen te zullen kunnen arbeiden, met de pogingen door hunne Voorgangers aangewend, en de gevolgen van dezelve, en dat zij wel zoo spoedig mogelijk hunnen eigentlijke werkkring zullen aanvangen, maar echter volstrekt niet eerder, dan nadat zij zich tot denzelven behoorlijk hebben voorbereid en bekwaam gemaakt.”

³⁶ Op zijn reis naar Ambon bezocht Wieënkotter te Makassar de predikant P. van Laren (1781-1841; 1823 tijd. predikant te Batavia; 1825 predikant te Makassar; 1828 te Semarang; 1836 te Surakarta/Yogyakarta; 1841 verlof.)

bij de week of maand in huur wil hebben, kan ze bekomen, en volgens zijn eigen zeggen, moeten deze gekochte eigendommen van Jezus Christus hem nog rijkelijk twee duizend gulden opbrengen.

Zooveel ik gezien, bemerkt en gehoord heb van onderscheiden menschen, zoo is zijne dagelijksche bezigheid: eeten, drinken, slapen, baden, bezoeken af te leggen, verkoppingen na te loopen, Horologien te verbeteren en boeken over de Geneeskunde met andere stigtelijke boeken nu en dan liggende in bed te lezen.

Van de Komedie en Societeit alhier is hij een lid, in de gezelschappen van zijne vrienden, waar hij iederen avond is, speelt hij Schaak, Dam en Kaartspel mede. Den huiszelijken Godsdienst woonde hij zelden of nooit bij, maar als de dood des Heeren verkondig[d wordt], zoo blijft hij geenzins achter. Zijn Zendelingsgeest zoo als hij zelven zegt is bij hem uitgebluscht, en ik twijfel niet of hij zal spoedig, wanneer hij bij het leven blijft in Europa verschijnen. Want zijn inkomen is op 70 gulden wachtgeld ingekort, en het zal nog bij de terugkomst van den Gouverneur³⁷ de vraag zijn, of hij dit mag houden. Hij heeft in een Rekest te Batavia verzogt, om in de Gemeente van Br. Hellendoren³⁸ geplaatst te worden, of om eene maandelijksche pingschoon³⁹ van dertig gulden en eene vrije overtocht naar Europa. Wat er nu van worden zal moet de tijd leren.

Zoo ver mij voorkomt, bezit Buttenaar een gezond verstand en oordeel, en hoe los hij ook in zijne redenen is, zoo bezit hij tevens een rond Karakter, want hij zal niets wit noemen wat zwart is. Daar hij nog zoo glat is als een Aal en voorzigtig als de Slang, en als de Krant van Amboina mag aangemerkt worden, zoo kan men zich niet genoeg voor hem in acht nemen.

Onze Br. Hellendoren word hier van iedereen als eenen regtgeaarden Zendeling geprezen, uithoofde hij zich alhier regt Christelijk heeft gedragen en zeer aangename preken voor Ds Ouwerda gedaan heeft. Maar hij word ook even bitter beklaagd, wegens zijne Echtgenoot die hem op Amboina is aangepraat. Toch wij hoopen dat zij mag iets beter van Karakter zijn, dan die vrouw, welke Br. Bormeester⁴⁰ ten grave geholpen heeft, en thans wederom op Amboina is en van het weduwengeld leeft dat het Gouvernement geeft. Dertig gulden in de maand.

1-12 Mei. – – – Daar nu in deze dagen gene andere bijzonderheden met en bij ons zijn voorgevallen, dan dat wij volgens ons waarnemen en op raad van Ds Kam, op den eersten Mei van tafel verandert zijn, en dat wij voor het eerst eene geduchte Aardbeving hebben bijgewoond, die mijne lieve Echtgenoot, terwijl ik met mijn koptje thee in de hand op den stoel heen en weer geschud werd, van schrik dat het huis zoude invallen naar buiten op den plaats deed vluchten, zoo zal ik hier eenen korten schets van onze huishoudelijke inrigting mededelen.

Wij hebben eenen knecht en eene vrouw. De knecht houd zich bezig met het huis schoon te houden, boodschappen te doen, en maar de Mark te gaan, en de vrouw wasch en kookt voor ons.⁴¹ Onze Zendelings Zuster⁴² heeft het opzigt over de Keuke, wasch en dagelijksche uitgaven zoover het de Keuke betreft, waarvan zij wekelijks rekening doet. Voor het overige dat eene huishouding vordert en geregeld mag voortgaan zorgt Wieënkotter met behulp van de overigen Broederen. Des morgens om 7 en des avonds om 9 uur houden wij onzen huiszelijken Godsdienst welke met het zingen van één veersjen begint, en na twee Kapiteln uit den Bijbel gelezen te hebben, word met het zingen van één veersjen en gebed geëindigt. Ieder Broeder neemt dit werk op zijne beurt waar.

³⁷ Gouverneur P. Merkus keerde in oktober 1827 vanuit Batavia te Ambon terug.

³⁸ G.J. Hellendoorn; ca 1793-1839; NZG-zending; 1819-1824 tijd. wnd predikant te Padang (Deli); 1824-1827 zending te Ambon; 1827-1839 te Manado (N.-Celebes). Hellendoorn was te Ambon geplaatst om de jeugd te onderwijzen in de Nederlandse taal en om de predikant Kam in zijn dienstwerk behulpzaam te zijn.

³⁹ pingschoon = pensioen.

⁴⁰ J.F. Bormeester; ca 1785-1825; NZG-zending; 1821-1822 te Ambon; 1822-1825 te Buru,

⁴¹ Noot van Wieënkotter: "hadden wij gene huishouding opgezet, zoo zouden wij evenwel deze twee perzonen noodzakelijk moeten gehad hebben."

⁴² I.e. de vrouw van Wieënkotter.

Des morgens van half 11 en des namiddaags om half 5 uur, word eene berijde tafel waar de hoofdschootel met Rijst gevuld is, in gereedheid gebragt, om het ligchaam te verkwikken. Des morgens om half 7, des namiddaags om twee en des avonds om 8 uur, verkwikt ons de Zuster met een Koptje Thee of Koffij.

Voor den komenden en gaanden man of vriend houden wij eene vlesch wijn, Jenever en Water gereed om te presenteren; terwijl ieder Broeder naar verkiezing des morgens van een bittertje en des avonds na het houden van den Godsdienst van water met Jenever kan gebruik maken.

13-19 Mei. — — — Hoewel ik met mijne Echtgenooten voorgenomen had, om op den dag des Heeren gene gezelschappen bij te wonen, die alhier zeer veel op den dag des Heeren gehouden worden en [waar het] zeer ongodsdienstig en ruw op toe gaat, zoo konden wij toch niet welgevoeglijk het verzoek van Ds Ouwerta, die juist een kind van zich gedoopt had, afslaan om des avonds bij hem door te brengen. Tot onze blijdschap en dankbaarheid bestond het gezelschap alleenlijk uit Ds Kam en zijne Echtgenooten, Ouwerta met zijne Huisvrouw en wij met ons drie Broederen en onze Zendelings Zuster.

Door het bespreken van verscheidene waarheden des Bijbels en over het toebrengen der Heidenen, ging de avond spoedig om, en hadden [wij] veel genoeg onder elkanderen; hoewel wij [het] in het toebrengen der Heidenen met onzen Ew. Ds Kam niet eens waren.

Daar wij uit welvoeglijkheid bij het betrek van onze woning een bezoek moesten afleggen bij onzen naasten buurman, den Heer Paape, welke Secretaris van het Gouvernement en Fiscaal van Amboina is enz,⁴³ zo werden wij in deze dagen met een kontra fisiede van den genoemden Heer en zijne Echtgenooten vereerd.

Daar nu de Heer Paape met den Gouverneur der Molukken verscheidene Eilanden bezogt had, zoo hield hij onze aandacht gaande met het verhalen van hetgeen zij al gezien en ondervonden hadden; en waarlijk het getuigenis van de Christenen, die onze Hoogeachte Ds Kam jaarlijks bezoekt, was gansch niet aangenaam voor ons om aan te horen. Evenwel ontmoedigde het ons niet, terwijl wij zulke berigten al meer gehoord hadden; maar als men hier op het getuigenis van verscheidene menschen mag rekenen, dan zal het bij nader onderzoek blijken dat het al hier zoo goed en voordelig niet uitziet, als men verwachten zoude en berigt is.

20-31 Mei. Met blijdschap en dankbaarheid kan ik melden, dat wij in deze dagen onze werkzaamheden in de volmaakste gezondheid, met lust en kracht en onder den Goddelijken zegen mogten voortzetten.

Tot ons genoeg kregen wij in deze dagen een bezoek van Ds Ouwerta en zijne ronde en gulle Groeniger Echtgenooten. Daar wij nu verscheidene aangename preken van Domine in de verloopende Zondagen gehoord hadden, zoo onderhielden wij ons des avonds daar noch verder over, met het grootste genoeg.

Hartelijk heeft het ons verblijd, dat wij door Ds Kam in de gelegenheid gesteld werden, om op den 29 van deze maand het Maal mogten bijwonen, hetwelk zijn WEw. twee maal voor de Armen uit het armenhuis laat gereed maken. Van dit Maal hadden wij reeds gehoord in Europa, maar nog veel meer van Domine en andere Menschen op Amboina; dus kan men ligt denken, dat wij naar de bijwoning zeer begerig waren. Bij het gezigt van deze Oude Menschen uit het Armenhuis, toen wij aan tafel zaten met hen te eeten, ondervond ik veel aan mijn harte; maar aan de gesprekken, die onder het gebruik der Spijze voorvielen, en aan het almoezen geven dat bij deze gelegenheid plaats had, kon mijn bedorven harte geen deel in nemen. Toch hoe het ook zijn moge, alles wat in het gelove geschied, al zijn de onkosten of uitgaven ook nog zoo weinig, zal zeker door onzen Heer beloond worden. Maar is het hooi, strooi of stoppelen, dan zal het ook zeker verbranden.

Behalven dit genoeg bezorgde ons onze Hoogeachte Ds Kam nog een vermaak. Namelijk, Domine met zijne lieve Echtgenooten, Ds Ouwerta en Buttenaar, en de drie Zendelingen met de Zuster gingen met de Barkas van Ds Kam uit zeilen. De eerste aanleg was op den Buitenplaats van Ds Kam, die op de overzijde van de Baai ligt; en nadat wij daar alles gezien en onze ligchamen verkwikt hadden, zoo verlieten wij

⁴³ J.R. Paape; 1786-1839; 1821-1827 gouvernementsecretaris en fiscaal, 1825-1828 tevens schoolopziener, 1826 tevens lid van de Raad van Justitie; 1828 AR te Hila en Larike; 1838 AR te Saparua en Haruku.

denzelve en zeilden naar eene christelijke Negerij, die ook aan de Baai ligt en jaarlijks door Domine ook bezogt word. Zeer vriendelijk wierden wij aldaar door den Schoolmeester en Regent ontvangen, en bragten met veel genoeg aldaar eenige uren door. Nadat wij eenigzins uitgerust waren, het ligchaam verkwikt hadden en overal rond gewandelt hadden, zoo namen wij onze Bagasie met onze twee zieke Echtgenooten wederom in het schip en vertrokken wederom naar Amboina, waar wij des avonds om 9 uur zonder gevaren ontmoet te hebben, allen wederom in eenen tamelijken welstand aan wal stapten.

1-9 Juni. In deze dagen zetteden wij onze werkzaamheden bij vernieuwing met eene volmaakte gezondheid, lust, blijdschap en vereeniging des harten onder den Goddelijken zegen volgens gewoonte voort. En de onverdiende weldadigheden des Heeren, welke wij naar ziel en ligchaam genoten, gaven ons bij aanhoudendheid ruime dankstof tot onzen weldoender.

Het Pinksterfeest mogten wij door Gods genade, met het grootste genoeg in den gemeenschappelijken Godsdienst en onder elkander doorbrengen; en de vele herinneringen uit het Vaderland met de aandoeningen en gewaarwordingen, welke wij daarbij ondervonden, veroorzaakten ons geene geringe blijdschap. God en Christus verheerlijkende preeken, waar de Zondaar ernstig bij gewaarschuwd en de liefhebbende vriend van Jezus Christus vertroost, versterkt en verblijd word, hoorden wij van onzen ronden en gullen Ds Ouwerda; en zooveel ik bemerken kon, was Omicron niet tevergeefs onderzocht.

Den eersten Feestdagavond bragten wij bij onzen WEw. Ds Kam en zijne Hoogeachte Echtgenoot door, hetwelk den tweeden Feestdagavond door Domine en zijne Echtgenoot bij ons hervat werd. Wij onderhielden ons bij deze gelegenheden met regte aangename [ge]sprekken, omtrend de uitbreiding van het Koningrijk der Hemelen, en zeer aangename gewaarwordingen, die ons tot dankbaarheid en liefde aanspoorden, mogten wij van onzen Heer en Zaligmaker gemeenschappelijk ondervinden.

10-16 Juni. Dankzeggingen worden den waren en levendigen Christen afgeperst en blijdschap, vertroosting en sterkte geniet hij, wanneer hij Christus en deszelfs krachtige werking door den H. Geest hoord openlijk verkondigen; en in dit voorregt mogten wij op den dag des Heeren deelen, toen Ds Ouwerda over de woorden Hand. 4 vs 32 preekte. Overigens zetteden wij onze gewoone werkzaamheden, zonder dat met mijn weten iets merkwaardigs bij ons voorgevallen is, met blijdschap en dankbaarheid in eene volkomene gezondheid voort, en de Zegen des aller Hoogsten vergezelde ons van dag tot dag.

17-23 Juni. Op den dag des Heeren hoorden wij over de woorden Matth. 13 vs 33, eene aangename preek in den morgen Godsdienst maar nadat wij den Maleischen middag Godsdienst bijgewoond hadden, zoo zagen en hoorden wij iets van hem,⁴⁴ die ons het Koningrijk der Hemelen gelijk een zuurdeeg in meel verborgen voorgesteld had, dat ons van harten leed was. Zoude het ons niet zeer smarten, wanneer wij eenen Christen uit de kerk naar het wijnhuis zagen gaan? Hoeveel te meer met eenen voorganger uit de kerk naar een Dieschine⁴⁵ waar niets anders dan weelde en losbandigheid op te voorzien was? Maar dit zoude nog niets bedorven hebben (zoo als men hier onder de Christenen zegt) wanneer het verstand niet zoo diep in de wijn vlesch gegaan ware, dat twee man den Voorganger in beschonken staat naar huis gebragt hadden. Hoe gaarne wij hadden gewenscht, dat deze gebeurtenis niet op Amboina bekend geworden was, nochtans was het den volgenden morgen overal rugtbaar.

Op den dag wanneer de overwinning van Waterloo in Europa gevierd word,⁴⁶ genoten wij de eere van den Heer Moorees (waarnemend Gouverneur der Moluken) om ten eeten gevraagd te worden. Hoe bevreest ik ook was voor een groot losbandig gezelschap en voor denzelfden toeleg die op het Dieschine van den vorigen dag plaats gehad had en ook bereikt was, zoo voelde ik mij met de overige Broederen evenwel gedrongen, uithoofde van onze zaak en betrekking waar wij in geplaatst zijn, het verzoek aan te nemen. Boven verwachting is ons de volbrenging van het aangenomen verzoek mede gevallen: want ons gezelschap bestond maar uit 10 perzoonen, waar Ds Kam en Ouwerda, Buttenaar en wij met ons drie moeten onder gerekend worden.

⁴⁴ hem *i.e.* Ouwerda.

⁴⁵ Waarschijnlijk van "die Schiene" = ijzeren staaf, bar (Eng.), vandaar toog, wijnhuis, drinkgelegenheid.

⁴⁶ Die slag vond plaats op 18 juni 1815.

Nadat wij bij onze aankomst vriendelijk ontvangen en voor den dienst, aan het Gouverdement met het Maal bewezen, door den Heer Moorees bedankt waren, zoo werd ons een bittertje of Maderatje geprezendteerd; terwijl de tafel in gereedheid gebragt werd. Nadat zich nu de genodigde gasten aan de toeberijde tafel geplaats hadden, zoo werd opgeschept, gesneden en eene smakelijke maaltijd gewenscht, waarop een ieder het gereedschap nam en voort at; toch de aangekomen Zendelingen lieten zich door de Hoogheid der perzoonen, noch door het voorbeeld der Leerraaren⁴⁷ van hunnen pligt terughouden: want zij dankten en baden in stilte, met eene betamentlijke houding, die wel geen opzien baarde, maar toch wel gemerkt werd.

Hoewel nu door ons kortzigtige menschen niet bemerkt werd, dat buiten de Zendelingen iemand gebeden of gedankt had, zoo is tevens ligt mogelijk dan eenieder in den geest gebeden heeft bij het nemen der spijzen, zooals de verlichting van onzen tijd dit wil; toch onze Heer met Zijne ware aanhangers uit het O en N Testament hebben zoo niet gedaan en onze Zenders hebben ons daarin niet voorgegaan en dus hebben wij ons aan deze voorbeelden gehouden.

Daar nu het Genootschap zich groote achting en aanzien door deze Zending in de Oost verworven heeft, en door het groote vertrouwen en de onafhankelijkheid, welke deze Missie door onze Directeuren geschonken is met de stipte gedraging naar onze Instructie, zoo word ons eene algemene achting alhier toegedragen; en uit dien hoofd zouden wij grooten aanloop kunnen verkrijgen, van onderscheiden Rang en Standen, wanneer wij niet de voorzigtigheid op den voorgrond zetteden. Evenwel kunnen wij niet de aanvragende bezoekgevingen altijd van de hand wijzen, uit dien hoofde moesten wij dan ook den Heer Paape met zijne Echtgenoot in deze dagen wederom op eenen avond afwachten. Daar nu de Heer Paape Directeur van het Bijbelgenootschap en Opziender der Schoolen is, met Ds Kam daarin gelijk staande die ook met zijne Echtgenoot bij ons tegenwoordig was, zoo gingen eerst de gesprekken over zulke onderwerpen, welke daarmede verbonden waren. Toch vervolgens gingen dezelve over schilderijen, gordijnen, schone meubelen en over de scheepvaart van onzen Hoogeachten Ds Kam. Uithoofde er nu veel tijd aan de scheepvaart besteed word, de slimheid in den handel van domine uitblinkt, de verstandelijke⁴⁸ inrigting in het kiezen en bestieren van de Scheeps Bagasie openbaar word en door den Goddelijken zegen welke daarop rust, zoo kan het niet anders of daar moet mede gewonnen worden. Toch het tegendeel is waar, en een ieder dolt met de scheepvaart van Domine onbeschroomt.

Daar nu de Heer Paape een zeer bescheiden, dienstvaardige, naar onze tijden verlichte en verstandige man is, en behoorende tot de Remonstantsche Gemeente, vrienden van [den] Gouverneur en allen die hier in Hoogheid gesteld zijn, zoo betonen wij hem en zijne ronde, gulle, dienstvaardige en niet ongevoelige Echtgenoot alle achting; maar vergeten ook tevens niet hetgeen onze Heer aan Zijne Leerlingen gezegt heeft, Matth. 10 vs 16.

Op den 21 van deze maand mogten wij eene vergadering van de Bestuurderen des H.Z. Genootschaps⁴⁹ bijwonen. Het hoofddoel van deze bijeenkomst was, om over twee schoolmeesters te spreken, waarvan de eene verzonden zoude worden, en de andere wegens gebrek aan onderhoud en meer andere redenen zijnen post verlaten had, en naar Amboina teruggekomen [was]. De oorzaak van onze tegenwoordigheid was, dat de Bestuurderen van het alhier zijnde H.Z.G. de Instructie gelezen en daarin gezien hadden, dat zij ook van onze Hoofd Directie daarin erkend werden als zulke perzonen, die zich mede onze zaak zouden aantrekken, en op dien grond bij onzen Ew. Ds Kam aangedrongen, dat wij in de Vergadering zouden tegenwoordig zijn, om dan eens met elkanderen gemeenschappelijk over het een en ander te spreken; zooals bij het slot der vergadering dan ook gebeurt is.⁵⁰

⁴⁷ Bedoeld zullen zijn Kam en Ouwerda.

⁴⁸ verstandelijke = verstandige.

⁴⁹ H.Z.G. = Hulpzendinggenootschap; Z.G. = Zendinggenootschap.

⁵⁰ Zoals in art. 6 van Wieënkotter's Instructie, zie noot 35. Ook in de art. 9, 12 en 17 wordt het Ambonse hulpgenootschap als adviseur bij de leiding der zendingswerkzaamheden betrokken.

Daar wij nu tevens vooraf wisten, dat buiten Br. Le Bruin⁵¹ en het aldaar⁵² zijnde genootschap en de 5 Broederen die wij dagelijks verwachteden⁵³ niets stelligs konden uitvoeren, zoo wilden wij ons met gene bepalingen inlaten, te meer niet toen wij in de Vergadering zijnde bemerkten, dat van den Oudsten tot den Jongsten der Bestuurderen de Instructie [niet] behoorlijk begrepen was. Wij verzogten dus bij het eindigen van de Vergadering, waar Ds Kam Prezident geweest was, dat een ieder zich toeleggen mogt, om de Instructie goed te verstaan, opdat bij de aankomst der 5 Broederen en de berigten van Timor Koepan behoorlijk konde voortgang gemaakt worden. Dit verzoek werd niet alleen beloofd, maar zelfs verzogten de Bestuurderen om onze Instructie ter leen; terwijl buiten de onze, maar eene voorhanden was, die gansch Amboina rondwandelde.

Door de bijwoning van deze Vergadering wierden wij volkomen overtuigd, dat het hier zijnde Genootschap in eenen armoedigen toestand is. Kort *f* 1200 hebben zij in kas, waarvan jaarlijks drie schoolmeesters van onderhouden worden. Toch deze armoedige toestand zoude ons wel niet hinderlijk zijn, wanneer wij maar het geluk hadden Rijke Bestuurderen in God en Jezus Christus, die zich van harten de zaak aantrokken te hebben; dan zoude de onkennis aan⁵⁴ Volken en Eilanden welke bij hen gevonden word, ook zooveel niet hinderen, terwijl onze Hoogachte Ds Kam er meer van weet dan zij allen.

Behalven dat wij in deze dagen nog een bezoek bij den Heer Timmerman, Mede Bestuurder van het Zendeling Genootschap alhier,⁵⁵ de broeder van Mevr. Kam, afgelegd hebben, kan ik met blijdschap en dankbaarheid melden, dat wij eene bestendige gezondheid en den zegen des Heeren in alles genoten, hetwelk ons dan ook ruime dankenstof in het verborgen en openbaar altoos gaf.

24-30 Juni. Op den dag des Heeren hadden wij bij vernieuwing het voorregt eene aangename, bemoedigende, hartverblijdende en regt gepaste preek van Ds Ouwerta te hooren, over de woorden Matth. 6 vs 10: Uw Koninkrijk Kome. Den Maleischen Godsdienst wonen wij even trouw bij, maar hebbende stifting daarvan tot hiertoe nog niet, die wij in den Hollandsche Godsdienst genieten, uithoofde wij de taal nog lang niet magtig zijn.

Wat nu nog onder de dagelijksche bezigheden niet behoort is, dat ik eene Kapiteins Vrouw die in het Kraambed overleden was en 6 kleine kinderen met eenen man achter liet, ter aarde heb helpen besteden. Van de overledene kan ik niets anders melden, dan dat er met veel lof in het algemeen van gesproken word, zoo als dat gewonelijk gaat wanneer iemand gestorven is. De Kapitein is een liefhebber van den openbaren Godsdienst (dat hier in de Oost veel is) waar hij zijne kinderen ook trouw in mede brengt. — — — 1 July. — — — Hoe het hier op Amboina met het heiligen van den dag des Heeren gesteld is, zal uit de volgende gebeurtenis op te maken zijn. Toen wij dezen morgen naar de Kerk wilden gaan, zond een mede Bestuurder van het Zendeling Genootschap, Ouderling van de Gemeente, die zijne Echtgenootte verlaten heeft en [het] met andere vrouwen houd, en Neef van onzen Ew. Ds Kam,⁵⁶ eenige Bannelingen⁵⁷ en Slaven, om steene welke hij van Domine gekocht had, van het Erf dat wij bewonen te laten dragen; maar uithoofde dat het de dag des Heeren was en wij ook niet bevrijd⁵⁸ waren om bestolen te worden, of wij hadden eenen oppasser daarbij moeten stellen, zoo weigerden wij stellig zulks te willen toelaten op den

⁵¹ R. le Bruijn; 1799-1829; 1818-1829 te Kupang (Timor) als zendeling en wvd predikant van de Indische Kerk; 1819 bezoek aan Banda; 1823 bezoekreis door de Zuidwester-Eilanden.

⁵² *I.e.* Kupang (Timor).

⁵³ Zie noot 33.

⁵⁴ onkennis aan = onbekendheid met (?).

⁵⁵ J.B. Timmerman; 1790-1846; 1824 griffier van de Raad van Justitie; 1824 ontvanger van de collaterale successiën; 1825 tevens secr. van de Raad van Justitie; 1829 lid van de Raad van Justitie; 1832 tevens president van de Wees- en Boedelkamer; 1838 AR van Hila en Larike, tevens fd notaris en vendumeester.

⁵⁶ J.E. Twijssel, een neef van Kam's echtente. 1796-1843; ondernemer; 1824-1824 lid van de Raad van Justitie; 1825-1826 lid van de Wees- en Boedelkamer; bestuurslid van het Ambonse Hulpzendinggenootschap.

⁵⁷ Noot van Wieënkotter: "deze Bannelingen kan men op Zondag van het Gouverdement te huur bekomen, voor eenen geringen prijs."

⁵⁸ Sic.

Zondag. Wij zonden de Bannelingen en Slaven dus overrigter zake terug, slooten de deur van ons Erf, gaven aan onzen Knecht order dat hij niemand op het Erf moest laten en gingen naar de Kerk.

Daar wij nu op verzoek van onzen Hoogeachten Ds Kam tot eene gewoonte gemaakt hebben, om des Zondaags avonds bij zijn WEw. door te brengen, zoo bemerkten wij deze avond spoedig, dat onze handelwijs in de opgegeven omstandigheid Domine gansch niet aangestaan had, uithoofde door hem, hetgeen wij stellig geweigerd hadden, permeteerd was. Op grond nu dat Domine zelfs den Sabbath door zijne onderdaan zoo laat vieren, denkt zijn WelEw. dat zoodanige werkzaamheden, door Bannelingen en Slaven en als zij maar niemand uit de Kerk houden, geoorloofd moeten worden; en terwijl het Erf dat wij bewonen hem toekomt en [hij] de steenen daar liggen heeft, zoo stelde Domine zich voor volkomen regt te hebben, om zulke werkzaamheden te permeteeren.

Dat nu zoodanige gronden zeer gemakkelijk uit het woord van God en de schadelijke gevolgen bij de Gemeente te wederleggen zijn, laat zich ligt voorstellen; en toen wij bovendien nog te kennen gaven, dat de Eigenaar op zijn verhuurd Erf niets stelligs te zeggen had, zoolang het verhuurd was, zoo was het slot terwijl nergens gene uitvluchten meer te vinden waren voor het gepermeteerde, dat wij nog zeer wettische denkbeelden hadden omtrend den waren zin van de Euangelie Leer van Jezus Christus. Hierop gaf ik terug tot antwoord, dat ik zes jaren lang te Amsterdam en drie jaren te Rotterdam, zoodanig wij thans doen en voorstaan, den dag des Heeren gevierd en geheiligd had[den] en altijd klaarblijkelijk de goedkeuring des Heeren had[den] weggedragen; dat wij naar menschelijke beoordeling en naar de verligting van onzen tijd wettische denkbeelden hadden, was ons reeds in Europa bekend geworden, maar nooit uit het woord van God aangewezen of door onze Directeuren berispt of te regt gewezen. Dus liever den naam van wettisch behouden, dan aan het woord van God en onze Instructie ontrouw te worden, terwijl zulk daden nog daar en boven de bedorven Zeden voorstaan, in plaats een goed voorbeeld dezelve bestrafd.

Nadat dit gesprek in liefde begonnen, voortgezet, geeindigt en door de Echtgenoot van Domine aan onze zijde krachtig ondersteund was, zoo gingen wij volgens gewoonte in de Kleine Kerk een veersje met elkanderen te zingen en ons bij vernieuwing met de Zaak welke wij voorstaan, en deszelfs Bestuurderen aan Gods genade en barmhartigheid aan te bevelen.

2-14 July. – – – Het maandelijksche biduur, dat hier van 3 tot half 5 uur des nademiddaags gehouden word, woonden wij volgens gewoonte bij, en ondervonden bij vernieuwing, dat er niemand van de Mede Bestuurderen, behalven Ds Kam, die het werk verrigtete, tegenwoordig was. De redenen welke daarvoor door de Bestuurderen opgegeven worden, dat zij niet komen, zijn, dat het Biduur op eene ongelegene tijd door Domine gesteld is, terwijl zij nog op de Kantoren of andere bezigheid op dien tijd moeten blijven. Hier voegen zij stellig bij, dat zij lieden even min als de gewone toehoorderen die uit het gemene volk bestaan, het Maleisch van Ds Kam verstaan kunnen.

Hoewel nu meest de Bestuurderen uit de Inlanders zijn en onder de beschaafsten der Maleiers kunnen geteld worden, zoo moet men tevens wel onder het oog houden, dat wanneer ware lust tot de Zendelingszaak daar was en meer Godsdienst in het harte gevonden werd, zij er ook meer van verstaan zouden, wanneer Domine preekt. Gaarne zoude ik altijd verblijdende berigten naar het Vaderland willen zenden, maar als het tegendeel moet geschieden, zoo voel ik mij gedrongen de waarheid hulde te doen. Wanneer dus de voorgangers en hoofden der Gemeente meestal in oneenigheid leven, zoo kan ik niet melden, dat alles behoorlijk gesteld is. De redenen hiervan zijn veel en onderscheiden, waarvan ik eenige van mededeelen zal, als: de eene is voor het doopen in de Kerk en den anderen kan het niet schelen of het in de Kerk dan buiten de Kerk geschied; de eene is er voor onechte kinderen te doopen, waar zij vandaan komen is hetzelfde uit Heiden of Mahomedanen en of de Vader bekend is of niet, de andere wil den Vader weten enz.; de eene wil en doopt alles wat maar lezen kan en Christen wil worden, daar de andere niets wil gedoopt hebben, of zij moeten goed weten wat het zeggen wil Christen te worden. Zoo gaat het met de Schoolmeesters, met het Weeshuis, met Zendelings Genootschap enz., de eene wil alles in orde en verbeterd hebben, daar de andere gaarne bij het oude wil blijven; de eene wil gaarne opperpriester zijn en

van niets rekenschap geven, daar de andere geen onderpriester wil zijn en van alles rekenschap vordert, enz..

Daar nu de eene niet gaarne ziet, dat wij met den anderen gemeenschap houden of nu en dan een bezoek afleggen, terwijl zij niet bij elkanderen komen, zoo valt het wel eens moeilijk iedereen genoeg te geven, en voornamelijk buiten de zaal zelfs blijven en toch achter de waarheid te komen.

Eindelijk moet ik met dankbaarheid en groote blijdschap melden, dat ons God op den 14 van dezen maand, en wel des avonds toen wij uit de Maleische Katigizatie van Ds Kam kwamen, zeer met eene daadzaak verblijd heeft, die wij lang biddende van Hem begierd hadden. Namelijk ongemerkt was dezen middag eene kleine Brik van Timor Koepang alhier binnengekomen, welke ons niet alleen de tijding mede bracht, dat de 5 achtergeblevene Broederen⁵⁹ in eene volkomen gezondheid aldaar aangekomen waren, maar ook vele brieven mede gebragt had. Hoewel nu de Broederen op den laatsten van de maand Mei 1827 aldaar eerst waren aangekomen, en den volgenden morgen de Brik reeds vertrok naar Amboina, zoo hebben zij ons toch een kort verslag van hunne reis medegedeelt, door de hand van onzen Br. Terlinden.⁶⁰ De lieve en welmenende brieven uit het Vaderland hebben ons niet weinig verblijd, verkwikt en tot dankbaarheid opgeleid. Waarlijk het was als wanneer regen op dorstig land valt. Des nachts om 3 uur voelden wij nog genen wenk tot slapen in onze oogen, maar waren zoo vol vreugde dat wij niet van elkanderen scheiden konden; en als ik de aandoeningen en gewaarwordingen van mijne lieve Echtgenootte zoude melden, dan zoude ik nog een zeel papier kunnen volkrabben, toch het volgende zal genoeg zijn: Zij drukte de brieven aan hare borst bij derzelver aankomst en begon van blijdschap te wenen, en zeker had zij dezelve, zoo als zij meer als eens geuit heeft, voor den rijkdom der halve wereld niet overgegeven. 15-31 July. In deze dagen hadden wij bij vernieuwing het voorregt, den dood van onzen Heer te helpen verkondigen. Wij deden dit in de gemeenschap van de Hollandsche Gemeente en de Grootte Kerk op Zondag morgen, daar het anders in de Kleine Kerk en des avonds plaats had. Hoewel de plaats en tijd verandert was, zoo mogten wij evenwel eenen zegen voor ons harte wegdragen; dit is toch het voornaamste, want zoo mij wij buiten het natuurlijke voedzel kunnen, zoo ook evenmin buiten het geestelijke.

Voor aleeer het Nachtmal gehouden werd, deed Ds Ouwerda eene ernstige voorbereidings Preek, bij welke gelegenheid door hem tot verbazing der toehoorderen aangekondigt werd, dat hij vooraf huisbezoek zoude doen. Dit had reeds voor de komst van Ds Kam alhier, lang geen plaats meer gehad en door Domine ook tot hiertoe nog niet gedaan was.

Zooals wij ondervonden en bemerkt hebben, heeft Ds Ouwerda trouw aan zijne beloften voldaan en goede gevolgen nagelaten. Want Ds Kam heeft ook de week daarop volgende huisbezoek beginnen te doen in de Maleijsche Gemeente; en volgens de mededeling van zijn WelEw. zal het huisbezoek zonder twijfel van goede gevolgen zijn.

Daar nu alles met ons volgens gewoonte voortging en de Zegen des Heeren ons bij den dag vergezelde, dat ons tot dankbaarheid en blijdschap tot en in den Heer opleide, zoo zal ik nog het een en ander van Amboina enz. mededelen.

Het Eiland Amboina is mij nog te zeer onbekend dan dat ik er iets met zekerheid van schrijven kan; maar volgens het gezigt is het zeer bergachtig en naar de dagelijksche ondervinding levert het vele boomvruchten op, waar men zich bij uitstek mede verkwikken kan. Wat nu de stad Amboina betreft, die ligt aan eene schoone Baai die 9 uren lang is; en de stad heeft noch Toorens noch Poorten, maar is van een schoon en sterk Fort dat aan de Baai ligt, voorzien. Benevens nog van twee Christelijke, twee of meerder Mohamedaansche, ééne Schienesche en Bengalesche kerken. Een groot, schoon en groen plein, met verscheidene straten zonder steenen en eenige Europeesche huizen, maar niet zoo als er op het Haringvliet te Rotterdam gevonden worden, helpen den stad Amboina verziëren.

⁵⁹ Zie noot 33.

⁶⁰ J.C. ter Linden (Terlinden); overl. 1832; NZG-zending; 1828-1829 te Thie (Rote); 1829-1832 te Kupang (Timor), tevens wvd predikant.

Van de Mohamedanen, Schienezen, Bengalezen en Heidenen die hier op Amboina nog meer gevonden worden, dan men in Europa verwachten zoude, zal ik niets anders melden, dan dat zij met het algemene Christendom alhier, in de dagelijksche handelwijs gelijk kunnen gerekend worden.

De Maleische Christelijke Gemeente heeft al hier het voorregt, alle Zondag ééne preek te hooren van Ds Kam in de Grootte Kerk; des Zaterdaags avonds kunnen zij gebruik maken van de algemene Katigisatie welke Domine houd in de Kleine kerk en daar en boven kunnen zij nog tweemaal in de week eene Katigisatie bijwonen in de Grootte Kerk, welke door den oppermeester gehouden word, maar voornamelijk bestemd is voor diegenen welke belijdenis willen afleggen.

De Hollandsche Gemeente deelt in zoovele voorregten niet, want zoover mij bekend is, heeft zij maar eenmaal in de week openbaren Godsdienst, welke des Zondaags morgen van 9 tot 11 uur gehouden word. Wat de bediening van het Nachmaal betreft, voorbereidings preek, dankzegging en huisbezoek staan zij thans met elkanderen gelijk.

Als men nu algemeen ziet en hoort dat de Inlandse Christenen, zelfs de beschaafsten en verlichsten niet uitgesloten, en bijzonder de vrouwelijke sekte,⁶¹ Luienlakken, Hoogmoedig en zeer Onweetend en daarbij gansch niet naauwgezet zijn, om nu en dan en wat veel te liegen, zoo dunkt mij, zoude men het volgende uit hunne levenswijs kunnen afleiden: dat de kracht der waarheid weinig goede uitwerking op hunne harten moet hebben, of het woord van God moet niet op die wijze voorgesteld worden, dat de menschen het zelve verstaan en begrijpen kunnen. Het tweede dat er zoude kunnen uit afgeleid worden is dit: zullen de ongetrouwde zendelingen de Instruktie niet overtreden, de zaak zelve waarvoor zij uitgegaan zijn niet tegenwerken en zich zelve ongelukkig maken, zoo mogen en kunnen zij gene vrouwen alhier ten Huwelijk vragen, wanneer zij voornemens zijn te trouwen; maar moeten dezelve van onze Directie verwachten.⁶²

De Vorming der Schoolmeesteren alhier te Amboina geschied op de volgende manier. Wanneer iemand schoolmeester wil worden, die gaat eerst naar Ds Kam of Ouwerda of naar den Heer Paape en zegt, dat hij lust heeft om Meester te worden, en wanneer iemand van de opgenoemde Heeren dan eenen Knecht noodig heeft, zoo word zoodanig perzoon opgenomen. De Heer Paape, die tegen de vorming van Schoolmeesters is, heeft er zich tot hier toe nog niet van bedient en zal zich ook daar niet makkelijk van bedienen. Ds Ouwerda, die er ook tegen is, heeft er eenen tot Knecht die ook daar voor opgelijd word; om welke redenen kan ik niet met zekerheid zeggen. Maar Ds Kam had bij onze aankomst 6 en op dit oogenblik 4 of 5, terwijl er twee als Schoolmeesters vertrokken zijn. In de eerste tijd verdienen zulke jongens niets anders dan de kost, vervolgens twee gulden per maand en om het half jaar ééne linnen kiel, en van dezelve soort eene korte broek; en wanneer zij 5 of 6 jaren bij Domine geweest zijn, en de werkzaamheden in de Drukkerij en op het Schip enz. hebben helpen voortzetten, zoo bekomen zij 5 of 6 gulden per maand met de opgegevene Klederen, en eindelijk krijgen zij tot beloning den post van Schoolmeester. Het onderwijs dat zij nu nader tot de vorming ontvangen, geeft de Meester Basaar⁶³ of oppermeester, waar de genoemde perzonen tweemaal in de week 1½ uur naar toe gaan, om in den Bijbel te lezen. Behalven het opgegeven⁶⁴ onderwijs, zijn de Kwekelingen tot Schoolmeesters voor korten tijd in de gelegenheid gesteld, om nog iets meer op te doen dan de Meester Basaar hun mededelen kan. Wanneer de lieve Echtgenoot van Ds Kam, des Zondaags avonds van 6 tot 8 uur hare Slaven kinderen met nog eenige wees kinderen in de Kleine Kerk den Bijbel leerd lezen en verstaan, zoo hebben de genoemde

⁶¹ sekte = sekse.

⁶² Dis is een verwijzing naar art. 26 van de Instructie die in 1826 aan Dommers, Luijke, Gützlaff en Wieënkotter gegeven was. Het begin van dat artikel luidt a.v.: "Het Genootschap verwacht van deszelfs Ongehuwde Zendingen, dat zij nimmer eene Huwelijks-Verbintenis zullen aangaan, die aan de voortzetting van hun werk schadelijk zoude kunnen zijn. Ook niet zonder voorkennis en goedvinden van het Bestuur der Zending. --", *EA*, 1826, 267-268.

⁶³ Meester basaar = *Guru besar* – opperschoolmeester.

⁶⁴ opgegeven = bovengenoemde.

Kwekelingen vrijheid om daarbij te komen; waar zij ook gaarne gebruik van maken. Dit is de inrigting van het lang bekende Institut tot het opleiden van bekwame Medehelpers.

De Opper Meester met de ondermeesters verstaan het Maleisch dat in den Bijbel voorkomt noch de predikasien die daarover gehouden worden lang of na niet. Hiervan is Domine Kam en zijne Echtgenootte zeer wel van overtuigd, en de Meester waar wij onderwijs van ontvangen en onder de bekwaamsten mag gerekend worden, heeft het met Ds Ouwerda en de Heer Paape tegen ons hetzelfde gezegd.

Daar ik vroeger in Europa gehoord heb, dat alhier te Amboina eene Christelijke Gemeente oorspronkelijk uit de Heidenen zoude opgericht zijn, behalven de Maleische en Hollandsche Gemeente die alhier reeds meer dan ééne Eeuw bestaan hebben, zoo moet ik mede delen, dat wij die hier te Amboina niet gevonden hebben en ook geenzins bestaan heeft.

Nog moet ik iets mededelen omtrend het Armenfonds of kas alhier te Amboina. De Armen Kas bezit aan Kapitaal zestig duizend gulden, waarvan ieder hondert gulden 9 present jaarlijks opbrengt; en van deze negen present, hebben de Diakenen voor hunne moeite om de zaak te bestieren, voor ieder hondert gulden drie. Wanneer er nu negen Diakenen zijn, zoo heeft ieder jaarlijks twee hondert gulden inkomen van de Armen Kas.

Hier nevens laat ik een algemeen verslag volgen van hetgeen deze Missie van het Hoofdbestuur te Rotterdam ontvangen of voor deszelfs rekening elders opgenomen heeft, benevens van de Uitgaven en nog daar zijnde Gelden. Dit verslag neemt zijnen aanvang met den 1 September 1826 en word, nadat het de hierzijnde Broederen ter goedkeuring is voorgelegt, met den 31 July 1827 gesloten.⁶⁵

Daar mij het voorkomt dat deze tijd regt geschikt is, om behoorlijk het dagboek met de 6 maanden te kunnen afronden, zoo zal ik voor dit maal eindigen; en als mij de Heere bij het leven ook de gezondheid bewaard, zoo zal ik geregeld hetzelfde vervolgen en met het halfjaar afzenden. Toch een algemeen Verslag van de Gelden met het eindigen van het Jaar.

Zie Daar Geliefde Vaders en Hoogeachte Bestuurderen, hetgeen ik gezien, gehoord en ondervonden heb naar die gaven welke ik van onzen God ontvangen heb mede gedeelt. Overigens bevele ik mij aan het Vaderlijke hart van onze Hoogeachte Bestuurderen en noeme mij: de Leerling en Zendeling van het N.Z.G. H.A.F. Wieënkotter.

⁶⁵ Niet aangetroffen.